

Т. І. Ніколашина

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Полтава)

ТЕМАТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ МАЛОЇ ПРОЗИ НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА “РІДНИЙ КРАЙ”

Провідне місце у великій і різножанровій літературній спадщині тижневика “Рідний край” (1905–1916) належить епіці, яка в часописі представлена виключно “малою прозою”, на відміну від “Літературно-наукового вісника”, “Нової громади”, “Української хати”, що друкували й великі прозові твори (“Fata morgana” М. Коцюбинського, “Варвари” М. Чернявського (“ЛНВ”), “За ситуаціями” О. Кобилянської (“Українська хата”). У журналі виступали прозаїки і досить відомі (Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Любов Яновська, Грицько Григоренко, Олена Пчілка), і ті, хто лише починав свій шлях в українську літературу і вписав свої імена в її золотий фонд у наступне десятиріччя (А. Кашенко, С. Черкасенко, Я. Мамонтов та інші). Широка амплітуда репрезентації творів письменників, чийі імена зараз є маловідомими, а то й зовсім невідомі широкому загалу читачів, хоч їхні автори були людьми не без таланту, “вони нерозривно входять в літературний процес свого часу, надаючи своєрідності існуючим тоді напрямам, течіям, групам” [4, с. 7]. Серед них – Л. Пахаревський, О. Островський, К. Чайка, Є. Мандичевський, Тетяна Сулима, Ю. Яворенко, Марія Проскурівна та інші.

Мета наукової розвідки – дослідити тематичне наповнення малої прози на сторінках тижневика “Рідний край” (1905–1916).

Із 1905 року “Рідний край” був потужною демократичною трибуною захисту прав і свобод людини, вираженням, згуртованим і рішучим виступом інтелігенції за зміну політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, знаком високої національної самосвідомості, вільної думки, державницького мислення.

Відзначимо, що більшість прозових творів, надрукованих у журналі, написана в річищі тієї течії українського письменства, яку в сучасному літературознавстві називають пізнім народництвом або неонародництвом, елементи якого репрезентовані у творчості Олени Пчілки, Любові Яновської, Грицька Григоренка, Гр. Ясинського. Літературознавці радянської доби довгий час припускалися помилки, вважаючи, що проповідування просвітянських ідей у період революційних перетворень було цілковитим анахронізмом. Письменників цього напрямку звинувачували “у каганцюванні”, “проповідуванні” “малих діл”, а надто – у націоналізмі, і це тоді, коли велике значення їхніх “малих діл” полягало саме в тому, що вони здатні були завдяки доступності художньої інтерпретації ідей охопити найширші верстви української нації. Зародження модернізму спричинило внутрішню переорієнтацію та еволюцію народництва, яке значно модернізувалося, що яскраво підтверджують приклади творів Грицька Григоренка та Л. Пахаревського, представлених “Рідним краєм”.

Ряд прозових творів часопису становлять “чисту етнографію”. І якщо етнографізм є домінуючою рисою української літератури ХІХ століття, то на початку нової ери в розвої літератури він становить чистий анахронізм. Проте зауважимо, що деякі з етнографічних оповідань мають певний інтерес з погляду піднесення національного самовизначення українства в перше десятиріччя ХХ століття (“Катеринославські публіцистки” Т. Сулими (1909, № 3), “Колядники” Кулі (1907, № 2), “Закрутка” М. Мовчка (1909, № 24), “Волинська легенда” К. Поліщука (1910-1911, № 22-23)).

Зародження і розвиток модернізму в літературі України, не пройшли поза увагою тижневика, крім того, на його шпальтах з’явилося ряд творів, написаних у руслі нових модерних течій. “Од серця до серця” Грицька Григоренка, “Весною” С. Черкасенка, “Ніч” Л. Пахаревського позначені впливом імпресіонізму; у “Двох настроях” Грицька Григоренка відчутні елементи експресіонізму, саме визначення творів як символічний малюнок – говорить про стиль творів “Вино забуття” Одарки Романової (1909, № 1) та “Невидимки” Недобитих (1912, № 19). Адже молоде покоління митців, що з’явилося в цей час, різко заперечувало традиційні форми і засоби моделювання дійсності, наполегливо шукало шляхів до утвердження нових естетичних та суспільних еталонів, намагалось вивести українську літературу на ширші обрії. Боротьба молодих проза-

іків за нову якість літератури “дала сильний імпульс для подолання сумнозвісного “назадницького” комплексу меншевартості, домашнього вжитку” [1, с. 27]. Редакція журналу, хоч і дотримувалася неонародницьких принципів у літературі, але й не перечувала нових модерних течій та позитивно оцінювала факт їхнього зародження в українському письменстві. Позитивно оцінюючи модерний альманах “Терновий вінок” (1908), на противагу нищівній критиці М. Сумцова на адресу згаданого збірника, Олена Пчілка стає на захист українського модернізму, мотивуючи власну позицію тим фактом, що “не можна було сподіватись, щоб власне наша література зосталась незачепленою новим напрямом європейської літератури, бо українська література не за-суджена на кам’яну нерухомість” (1908, № 21). Такий виступ говорить на користь того факту, що на початку століття модернізм і неонародництво не існували ізольовано, а створювали неповторне явище, яким стала українська література на порозі нової епохи.

Редакційний комітет часопису прагнув друкувати такі твори, які б своїм ідейно-тематичним спрямуванням відображали всі моменти і проблеми сучасного життя, пробуджували в читачів різних соціальних верств почуття національної гідності, самоусвідомлення високих моральних принципів людського співжиття. Цим, мабуть, і спричинене багатство тем прозових творів, надрукованих у тижневику.

Самі реалії життя вимагали від літераторів освоєння нових шарів життя; зображення нового села початку ХХ століття, висвітлення ролі інтелігенції в суспільному житті, проблеми школи і психології дитини. Чимало оповідань і фрагментарних прозових форм відбивають складні часи революційних подій 1905-1907 років і подальших політичних репресій. З’являються і нові герої з кола робітників, інтелігентів. Активно засвоюється і зарубіжна література, твори якої значно розширили рамки українського письменства.

Нова тематика відповідно вимагає й нових форм. Як уже зазначалося, прозовий доробок “Рідного краю” складається переважно з творів “малої прози”. Так як при освоєнні нових сфер життя вона “у своїх наймобільніших, найдинамічніших, всепроникаючих формах вторгається в усі клітини складного суспільного організму і є “особливо функціональною” [2, с. 8]. На сторінках журналу мала прозарепрезентована, як власне оповіданням і новелою, так і фрагментарними формами: ескізами, нарисами, психологічними етюдами, віршами у прозі, образками, малюнками. Взагалі, проза цього періоду характеризується функціонуванням жанрів, які органічно поєднували в собі й інші види мистецтва, збагачуючи цим “арсенал літературних художніх засобів” [3, с. 21]. На багатьох творах, видрукованих у щотижневику, відбилася загальна тенденція української прози початку доби до психологізації та ліризації оповіді, коли “на першому плані оповіді внутрішнє переживання героїв, зміна емоцій, почуттів” [6, с. 101].

Зважаючи на жанрові і стильові новації в прозі, на розширення її тематичних об’єктів, тема села все ж таки залишається однією з магістральних тем в українському письменстві початку ХХ століття. Серед прозового доробку “Рідного краю” творам на цієї тематики належить одне з чільних місць. Та це й закономірно, адже в колі читачів часопису селяни становили більшість. Сама ж народницько-просвітницька програма редакції загалом була спрямована на пробудження свідомості селянства. Зображення душевних трагедій селянина, нові форми спілкування людей на селі, нова мораль і грані свідомості селянина, поява сільської інтелігенції – ось коло питань, що привертали увагу прозаїків “Рідного краю”. Аграрні повстання 1902 року на Полтавщині, революційні події 1905-1907 років і культурно-національні змагання мали безпосередній вплив на село, навіть більше того – сподівання і мрії про розподіл землі охопили широкі маси селянства, про це йдеться в оповіданнях “Вранці” Гр. Ясинського (1908, № 25), “Шкапа” М. Новицького (1908, № 37). В оповіданнях “Манна” О. Радченка (1907, № 3), “У пастці” П. Драгоманця (1908, № 21), “Весняних мрій” Д. Яроша (1908, № 21), “Ганнине кохання” Н. Кибальчич (1912, № 6-7) та інших перед читачем постає село і селянство у нерозривному зв’язку із землею, у їхніх міцних і морально здорових засадах, доцільності життя для найголовнішого – хліба, і в цьому, бачиться нам, здорове ядро народу.

Чи не найбільшого соціального і морального приниження зазнавала жінка-селянка. З одного боку, тяжка праця, матеріальні нестатки, а з іншого – патріархальні взаємовідносини в сім’ї, що відводили жінці роль мовчазної хатньої робітниці. Нелегка, а почасти і трагічна доля жінки змальована в оповіданнях “Горе” Любові Яновської (1909, №

9-11), "Лісова казка" К. Перекотиполя (1906, № 14), "Сусідки" Маркович Людмили (1912, № 4-5), "Ганнине кохання" Надії Кибальчич (1912, № 8-9), "Зимова Оксана" С. Марто-са (1908, № 17). Героїні цих творів – душевно багаті жінки, красиві у своєму коханні і материнстві, видаються беззахисними "лісовими квітами" у вирі соціальних негараздів.

Національно-визвольний рух 1905-1907 років на Україні надихав літераторів на створення художньої панорами життя українського народу в ці буремні роки. На ці події відгукнувся рядом творів і "Рідний край". Тон цим оповіданням задавала героїко-романтична новела "Сон" Панаса Мирного (1905, № 1), у якій висловлюється мрія-сподівання про ідеальне суспільство, у якому панує Воля, Рівність, Щастя, Злагода. Друкує часопис і маловідомі сьогоднішньому читачеві і дослідникові літератури твори на цю тему, лейтмотивом яких є фраза, що її висловила героїня оповідання Олени Пчілки "Пожди, бабо, нових правів": "Старі права кончились, а нові ще не вийшли" (1906, № 14).

Героями творів стають і революціонери, що активно захищають не лише соціально-політичні, а й національні свободи, зокрема оповідання "Трое" Гната Хоткевича (1906, № 22), в основу якого покладено реальні події – вбивство студентом М. Січинським ката українського народу – намісника Галичини графа Потоцького. Серед реалій політичного і громадського життя початку ХХ століття мали місце політичні репресії. Це явище зумовило появу цілої низки оповідань, присвячених зображенню тюремного життя: А. Кащенко "За що?" (1906, № 24-26), "Весна поманила" Гр. Ясинського (1907, № 13), "В тюрмі" Богдана (1907, № 18).

У бурхливі роки національно-визвольних змагань посилюється прагнення демократичної інтелігенції пробудити в українського народу його національну гордість, самоусвідомлення себе як нації, пошуки нових шляхів розвою української культури, і ці прагнення знайшли своє відображення і в художній прозі.

У нарисі Івана Огієнка "Поїзд і хура" майстерно відображено духовний стан українського народу. Злякана ревом поїзда кобила перевертає хуру з мішками. Це зіткнення цивілізації та патріархальності ніби підкреслює безпорадність і темність українського гречкосія. З боєм автор констатує: "І біля цієї руїни стояв хазяїн її, віковичний Будівник, підвалина держави – худий, у рваній короткій свитині, у солдатським кашкеті з червоною околицею, босий". Цей образ-символ є уособленням усього українського люду, якому ще важко вибратися з того мілітаризованого і зденаціоналізованого, темного болота нецтва, в яке його століттями штовхали. Однак нарис закінчується словами віри в пробудження рідного народу. З лейтмотивом нарису І. Огієнка перегукується вірш у прозі "На чужині" Т. Татарина (1907, № 9), "Покинута нивка" Ф. Полтавця (1907, № 1) – це невеличкий символічний малюнок-роздум про долю національної культури. Прагнення знайти причину занепаду українського духу, української державності змушують героя оповідання А. Кащенко "На руїнах Старої Січі" (1907, № 1) шукати їх у далекому минулому: у часах славного отамана Івана Сірка. Безумовно, твори такого ідейного спрямування мали великий виховний вплив на читачів, були за влучним визначенням С. Єфремова, тими ліками, "якими в деякій мірі може бути вигоєний зміцнений організм нашого народу і повернуто йому зіпсоване історичними пригодами здоров'я" [7, с. 948].

Чільне місце на сторінках часопису посідає тема інтелігенції, позаяк саме "інтелігенція лишалася єдиною соціальною верствою, яка могла бути духовним лідером в будь-якому суспільному русі" [5, с. 2]. З погляду своєї епохи і власних переконань цікаві портрети інтелігентів подає А. Кащенко в оповіданнях "Певні українці" (1906, № 21) та "Мрії і дійсність" (1906, № 27, 28); Л. Пахаревський в новелі "Сила" (1909, № 12), К. Гайшкода в нарисі "Спізнались" (1909, № 49) Цікавим сегментом тематичного блоку творів про інтелігенцію послуговували твори про емансипацію жінки, у яких прозаїки "Рідного краю" розкривали складність жіночої психіки, становище жінки в суспільстві, правові, громадські права та її звичаєві стосунки. Справжнім вузлом протиріч у взаєминах чоловіка і жінки є нарис Віталія Т-с "Тематоген" (1909, №1); вибір власного професійного шляху присвячено оповідання Грицька Григоренка "Медички" (1909, № 34), а вибір між побутом і творчістю лейтмотивом її оповідання "Два настрої" (1910-1911, № 9)

Зображення життя інтелігенції – яскраве своє вираження знайшла у творах, де головними персонажами є служителі мистецтва: письменники і художники, музиканти і актори. Ці художні полотна, як правило, об'єднані єдиним ідейним стрижнем: яке місце митця в суспільстві, що є головним: земне реальне життя чи висока твор-

чість? Відповідь на всі болісні для творчої інтелігенції питання намагалися знайти і прозаїки "Рідного краю". Найдовершенішим із творів цього тематичного сегменту є "Од серця до серця (уривки з щоденника одного літератора)" Грицька Григоренка (1909, № 13). Думкою про призначення митця в суспільстві пронизано нарис О. Островського "В сутіні ночі" (1907, № 9) та Л. Пахаревського "Ніч" (1907, № 12); революційні події 1905–1907 років стали головним чинником душевної бурі талановитого музиканта в психологічному малюнку К. П. "Струна обірвалась" (1909, № 4).

Отже, прозовий доробок "Рідного краю" відбивав на своїх шпальтах загальний стан розвитку і еволюції прози початку ХХ століття. Майже всі тематичні пласти, що розроблювалися в українській літературі, знайшли місце у прозових творах, що друкував тижневик. Проза часопису ще раз підкреслює усталену тезу про панування "малої прози" і бурхливий розвиток нових фрагментарних форм таких, як вірш у прозі, психологічний малюнок, ескіз, етюд, нарис та інших. "Рідний край" став для багатьох письменників першим кроком у літературу, зокрема журнал широко надавав місце прозаїкам з народу, здійснюючи цим свою народницько-просвітню програму. Як бачимо, у творах прозаїків "Рідного краю" відбито сторінки життя українського суспільства, що приваблювало до національного письменства широке коло читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеева. – К. : Наукова думка, 1994. – 159 с.
2. Денисюк І. О. Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. / І. О. Денисюк // Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Наукова думка, 1990. – С.5–26.
3. Історія української літератури ХХ століття : У 2 кн. Кн. 1: перша половина ХХ ст. : Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1994. – 784 с.
4. Калениченко Н. Л. Соціально активна особистість в українській демократичній літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Л. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1979. – 232 с.
5. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років : соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.
6. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ-поч. ХХ ст. – К. : Зодіак-Еко, 1995. – 304 с.
7. Юноша С. (Єфремов С.) Белетрист-романтик С. Юноша // Книгар. – 1918. – № 16. – С. 258-263.

Е. І. Огар

Українська академія друкарства
(м. Львів)

ПРОМОЦІЯ ЧИТАННЯ У СУСПІЛЬСТВІ В АСПЕКТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Об'єктом сучасних маркетингових комунікацій можуть виступати як уречевлені результати людської праці, що в умовах ринкової конкуренції потребують прощтовхування, так і явища нематеріального – духовного характеру, певні культурні практики, що потребують популяризації (пропаганди) у суспільстві як етичні та поведінкові норми. Принципова відмінність в об'єктній ділянці зумовлює відмінність у кінцевій меті заходів, що здійснюються в межах обох комунікацій, у джерелах їхнього фінансування, змістових акцентах і креативних підходах.

Перший тип маркетингових комунікацій прийнято називати комерційним, другий – некомерційним, або соціальним (саме цей детермінант у нас набув поширення як еквівалент англійського public). Однак в обох типах комунікації використовують подібні менеджерські підходи, інструментарій, систему каналів розповсюдження, оскільки соціальне рекламування будується за законами маркетингової діяльності й саме платні засади створення та ротації відрізняють його від соціального інформування.

Через цю подібність часто буває важко провести демаркаційну лінію між соціальною та комерційною чи політичною рекламою. В яких правових рамках здійснюється, наприклад, рекламна кампанія великих комерційних структур, спрямована на захист дозвілля, на боротьбу з тютюнопалінням, алколізмом або з поширенням хвороб, що загрожують людству? Як трактувати мобілізацію населення для боротьби із зовнішнім